

АНАЛІЗ СТАНУ І ПЕРСПЕКТИВИ ЕКСПОРТУ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Бреус Світлана Василівна,
кандидат економічних наук

• Проаналізовано стан експорту високотехнологічної продукції, визначено його взаємозв'язок з рівнем конкурентоспроможності продукції та інноваційним розвитком вітчизняних промислових підприємств. Розроблено пропозиції щодо посилення ролі держави у процесі розширення зовнішньої торгівлі українською високотехнологічною продукцією.

Ключові слова: експорт високотехнологічної продукції, імпорт високотехнологічної продукції, рівень конкурентоспроможності продукції, рівень інноваційного розвитку, інноваційна активність, конкурентні переваги, науково-технічне співробітництво.

Стратегічною метою економічного розвитку України є розвиток зовнішньої торгівлі, зокрема нарощування експорту високотехнологічної продукції країни на світовому ринку. Для України цей фактор має особливе значення тому, що він сприятиме прискоренню ринкової трансформації економіки, входженню її до регіональних та світових товарних ринків і створенню валютних резервів, необхідних для модернізації та структурної перебудови виробництва. Проте розраховувати на успішну торгівлю можуть лише країни, які мають конкурентоспроможну економіку. Водночас сама торгівля не може зробити економіку конкурентоспроможною. Економічний успіх держави, тобто її конкурентоспроможність, безпосередньо визначається наявністю конкурентоспроможних галузей і виробництв [1, с. 132–133].

За таких умов стає актуальною проблема посилення ролі держави у процесі розширення зовнішньої торгівлі високотехнологічною продукцією в контексті підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світових товарних ринках шляхом стимулювання інноваційного розвитку; розвитку інноваційної інфраструктури; використання науково-технічного потенціалу України у реалізації конкурентних переваг та розвитку науково-технічного співробітництва за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки в Україні, визначеними у Законі України

«Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» тощо.

Питанням ефективної експортної політики України приділяли увагу чимало вітчизняних учених, зокрема, В. Г. Андрійчук, А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. П. Киреев, В. С. Новицький, А. І. Сухоруков, М. Г. Чумаченко [2–6] та багато інших. Однак критичний аналіз публікацій з цієї тематики свідчить, що невирішеними на достатньому рівні, на наш погляд, залишаються проблеми, пов'язані з конкурентоспроможністю високотехнологічної продукції вітчизняних підприємств, немає комплексних рекомендацій відносно формування експортоорієнтованої політики.

Метою статті є аналіз обсягів експорту високотехнологічної продукції українських підприємств, визначення перспектив її експорту та розробка конкретних рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності національного експорту на світових товарних ринках.

Аналіз обсягів експорту високотехнологічної продукції у 2005–2008 рр. свідчить про значні темпи розвитку процесів імпортозаміщення (табл. 1). Нарощування обсягів експорту високотехнологічної продукції відбувалося повільнішими темпами порівняно зі збільшенням обсягів імпорту, так експорт зріс у 1,7 разу, імпорт – у 2,2 разу. У результаті, негативне сальдо торговельного балансу високотехнологічною продукцією зросло з 8,5 млрд дол. у 2005 р. до 22,0 млрд дол. у 2008 р.

Стратегічні пріоритети, №1, 2010 р.

Дещо позитивним можна було б вважати зменшення частки імпорту високотехнологічної продукції у загальних обсягах імпорту (частка імпорту зменшилася з 38,9 % до 37,8 %), однак на тлі зростання вартісних обсягів імпорту та зменшення частки експорту високотехнологічної продукції (15,5 % у 2005 р., 13,3 % у 2008 р.) така тенденція свідчить про «консервацію» технологічного відставання України.

ловості (табл. 2), так частка груп 84 та 85 становила у 2008 р. 32,3 % та 26,1 % відповідно.

Протягом 2005–2008 рр. визначилися позитивні зміни у товарній структурі експорту високотехнологічної продукції: зросли обсяги експорту за усіма товарними групами, крім 29 – органічні сполуки. Найбільше зросли обсяги експорту продукції машинобудівного комплексу, так за групою 87 – у 2,7 разу, за групою 85 – у 2,1 разу. Це

Таблиця 1

Обсяги та структура експортно-імпортних операцій України у 2005–2008 рр.*

Показники	2005	2006	2007	2008	Всього
Імпорт, всього, млрд дол.	35,5	43,2	60,9	81,7	221,3
Імпорт високотехнологічної продукції, млрд дол.	13,8	15,2	23,3	30,9	83,2
Частка високотехнологічної продукції в імпорті України, %	38,9	35,2	38,3	37,8	37,6
Експорт, всього, млрд дол.	34,2	38,4	49,3	67,0	188,9
Експорт високотехнологічної продукції, млрд дол.	5,3	7,5	11,0	8,9	32,7
Частка високотехнологічної продукції в експорті України, %	15,5	19,5	22,2	13,3	17,3
Сальдо, млрд дол.	-8,5	-7,7	-12,4	-22,0	-50,6
Коефіцієнт покриття імпорту експортом	0,38	0,49	0,47	0,29	0,39

* Розраховано за даними Державної митної служби України.

Таким чином, «Україна, не покриваючи імпорт експортом високотехнологічної продукції, на сьогодні стає технологічно залежною від застарілих західних технологій, що в країнах з розвинутою економікою виходять з обороту та продаються нам. Результатом цього є отримання високорозвиненими країнами додаткових фінансових ресурсів для подальшої прискореної модернізації і нашого постійного відставання» [7, с. 204–205].

У середньому протягом 2005–2008 рр. частка високотехнологічної продукції становила 17,6 %, так, у 2005 р. – 15,5 %, у 2006 р. – 19,5 %, у 2007 р. – 22,2 %, у 2008 р. – 13,3 %. Враховуючи те, що у середньому у світі частка високотехнологічної продукції досягає 21 % (Філіппіни – 65 %, США – 32 %, Ірландія – 41 %, Росія – 13 % [8]), така ситуація свідчить про те, що українська економіка протягом зазначеного періоду активно фінансувала розвиток економіки інших країн, а не власне виробництво.

Аналіз структури українського експорту високотехнологічної продукції свідчить про неефективне використання науково-технологічного потенціалу. Протягом 2005–2008 рр. основу товарної структури українського експорту високотехнологічної продукції становила продукція хімічної та машинобудівної промис-

частково покрило негативне сальдо торговельного балансу високотехнологічною продукцією. Однак, не зважаючи на зазначені позитивні зрушення, частка України на світовому ринку високотехнологічної продукції залишається незначною і складає 0,1 %.

При цьому потенціал вітчизняного експорту високотехнологічної продукції більший і оцінюється близько 10–15 млрд дол. США або 0,3–0,5 % до світового експорту. Але для його реалізації необхідно, насамперед, докласти значних зусиль у активізації інноваційної моделі розвитку національної економіки [9, с. 174–180].

Низький рівень конкурентоспроможності вітчизняної промислової продукції, передусім машино-технічних виробів, є однією з причин, що гальмує український експорт [1, с. 10]. Проте рівень конкурентоспроможності є також визначальним фактором, котрий впливає і на експорт високотехнологічної продукції України.

Рівень конкурентоспроможності української високотехнологічної продукції протягом 2005–2008 рр. не можна назвати високим, що збільшує обсяги імпорту високотехнологічної продукції, нарощує негативне сальдо торговельного балансу, знижує рівень інноваційного розвитку української економіки і може

Таблиця 2

Товарна структура експорту-імпорту високотехнологічної продукції України у 2005–2008 рр.*

Код групи товару за УКТЗЕД	2005 рік					2008 рік				
	Імпорт, млрд дол.	Питома вага імпорту, %	Експорт, млрд дол.	Питома вага експорту, %	Сальдо, млрд дол.	Імпорт, млрд дол.	Питома вага імпорту, %	Експорт, млрд дол.	Питома вага експорту, %	Сальдо, млрд дол.
28	1,8	13,0	0,9	17,5	-0,9	0,4	1,1	1,6	14,7	1,3
32	0,2	1,7	0,2	3,6	0,0	0,5	1,5	0,3	2,3	-0,2
38	0,4	3,0	0,1	2,3	-0,3	0,8	2,7	0,2	2,2	-0,6
29	0,4	3,2	0,5	9,7	0,1	0,8	2,5	0,5	4,4	-0,3
30	1,0	7,5	0,1	1,5	-1,0	2,4	7,9	0,2	1,4	-2,3
84	4,0	29,3	1,9	36,1	-2,1	9,6	31,1	3,5	32,3	-6,1
85	2,3	16,6	0,9	17,2	-1,4	3,8	12,3	2,8	26,1	-1,0
87	3,0	21,9	0,4	6,8	-2,7	11,4	36,8	1,3	12,3	-10,0
88	0,0	0,3	0,1	2,7	0,1	0,0	0,1	0,2	2,1	0,2
90	0,5	3,5	0,1	2,7	-0,3	1,2	3,8	0,2	2,2	-0,9
Всього	13,8	100,0	5,3	100,0	-8,5	30,9	100,0	10,9	100,0	-20,0

* Розраховано за даними Державної митної служби України.

привести до руйнації науково-технічного потенціалу України в цілому.

Рівень конкурентоспроможності високотехнологічної продукції за якісними характеристиками повною мірою залежить від рівня інноваційного розвитку промислових підприємств України, який не можна визнати задовільним. Основними причинами цього є низький рівень інноваційної активності промислових підприємств України та низький рівень бюджетних витрат на фінансування науково-технічних робіт.

Незважаючи на певні позитивні зрушення у розвитку інноваційної діяльності промислових підприємств (кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю збільшилася у 2005 р. з 1193 до 1472 – у 2007 р., тобто зросла на 23,4 %), рівень інноваційної активності промислових підприємств України залишається надзвичайно низьким. 1472 підприємства – це всього 14,2 % від загальної кількості українських промислових підприємств (табл. 3).

Показники табл. 3 свідчать, що більшість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю – 898 (61 % від загальної кількості промислових підприємств, що займалися інноваційною діяльністю), витрачали кошти на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, лише 19,4 % – на проведення внутрішніх НДР, 9,8 % – на проведення зовнішніх НДР та 8,15 % – на придбання нових знань.

Протягом 2005–2007 рр. рівень бюджетних витрат на наукові та науково-технічні дослідження залишався незначним. Відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» держава має виділяти на фінансування наукової та науково-технічної діяльності не менше 1,7 % ВВП України. Однак, незважаючи на зростання обсягів фінансування наукових та науково-технічних робіт за рахунок державного бюджету (у 2007 р. порівняно з 2005 р. витрати держави на НДР збільшено на 64,5 млн грн; частка таких витрат у загальному обсязі фінансування зросла з 33,2 % у 2005 р. до 45,8 % у 2007 р.), таке фінансування залишалося незначним і не перевищувало 0,5 % від ВВП країни (рис. 1 та рис. 2 [12, с. 89]).

На стан інноваційної діяльності промислових підприємств негативно вплинуло також зменшення у 2007 р. порівняно з 2005 р. обсягів фінансування за рахунок інших джерел, зокрема, за рахунок місцевого бюджету – на 15,1 %, обсяги фінансування становили 22,5 млн грн, позабюджетних фондів – на 26,5 % (18,3 млн грн), коштів іноземних замовників – 22,2 % (978,7 млн грн), коштів інших джерел – на 47,9 % (63,1 млн грн). Позитивним слід вважати зростання обсягів фінансування наукових та науково-технічних робіт за власні кошти, фінансування зросло на 53,9 % (1725,7 млн грн) (див. рис. 1, рис. 2).

**Інноваційна активність промислових підприємств
за напрямами проведених інновацій у 2005–2007 рр. [11, с. 195]**

Показники	2005		2006		2007	
	Всього	У % до загальної кількості промислових підприємств	Всього	У % до загальної кількості промислових підприємств	Всього	У % до загальної кількості промислових підприємств
Кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю	1193	11,9	1118	11,2	1472	14,2
З них витрачали кошти за напрямами інноваційної діяльності:						
Дослідження і розробки:						
внутрішні НДР	317	3,2	293	2,9
зовнішні НДР	285	2,7
Придбання нових технологій ¹ , з них:	144	1,4
придбання виключних майнових прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, ліцензії, ліцензійні договори на використання зазначених об'єктів	113	1,1	98	1,0	120	1,2
придбання машин, обладнання, установок, інших засобів та капітальні витрати, пов'язані з упровадженням інновацій ²	61	0,6	46	0,5
виробниче проектування, інші види підготовки виробництва для випуску нових продуктів, впровадження нових методів їх виробництва ³	549	5,5	510	5,1	898	8,7
маркетинг, реклама ⁴	378	3,8	353	3,5
	336	3,3	292	2,9

¹ З 2007 р. – придбання інших зовнішніх знань.

² З 2007 р. – придбання машин, обладнання та програмного забезпечення.

³ З 2007 р. показник віднесено до інших витрат.

⁴ З 2007 р. показник віднесено до інших витрат.

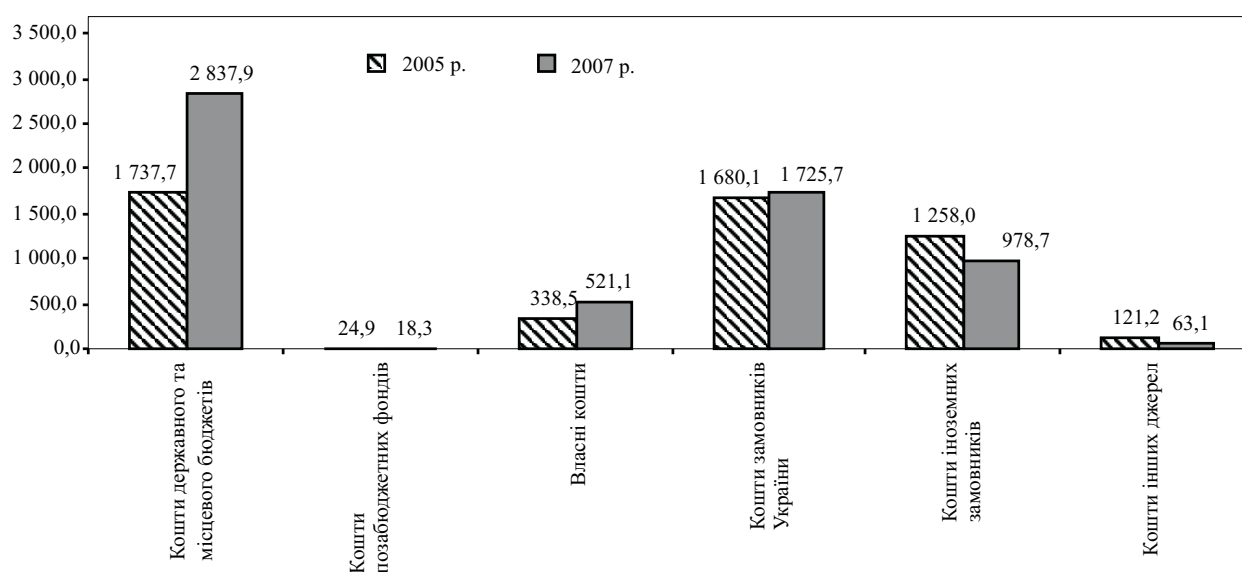


Рис. 1. Джерела фінансування наукових та науково-технічних робіт, млн грн

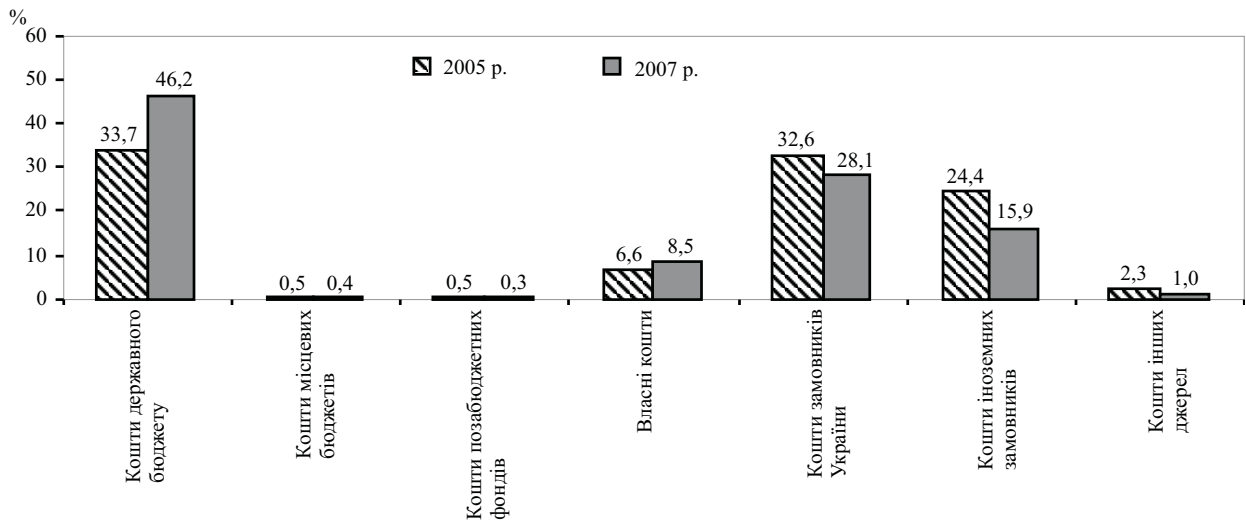


Рис. 2. Розподіл фінансування та науково-технічних робіт за джерелами фінансування, %

Зважаючи на недостатнє фінансування інноваційної діяльності з державного бюджету та інших джерел, недостатньо високий рівень інноваційної активності вітчизняних промислових підприємств, низький рівень конкурентоспроможності української високотехнологічної продукції на світових товарних ринках, неефективне використання вітчизняного науково-технічного потенціалу, доцільно скористатися досвідом провідних країн світу, який переконливо свідчить, що розвиток інноваційної інфраструктури сприятиме підвищенню конкурентоспроможності держави на світовому ринку.

На думку С. М. Ніколаєнка [13], перспективним у стратегічному плані має бути розвиток технологічних парків на базі провідних університетів України, що дозволить залучати студентів, молодих науковців до участі в інноваційних проектах, забезпечувати на практиці ефективну підготовку спеціалістів за пріоритетними напрямками науки і техніки.

Сьогодні з 16 технопарків, що увійшли до преамбули Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», тільки 8 пройшли в установленому порядку державну реєстрацію та успішно працюють. З цих технопарків лише один створено на базі вищого навчального закладу – технологічний парк «Київська політехніка», зареєстрований у 2003 р. [14]

У січні 2007 р. прийнято Закон України про створення на базі НТУУ «КПІ» наукового парку, що передбачало значну активізацію інноваційної діяльності в університеті, виведення її на рівень кращих українських технопарків – технопарку «Інститут електрозварювання

ім. Є. О. Патона» та технопарку «Інститут монокристалів».

Після затвердження Кабінетом Міністрів України порядку державної реєстрації технологічних парків, приведеного у відповідність до нової редакції Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», інші 8 технологічних парків також отримали можливість пройти процедуру державної реєстрації та розпочати свою діяльність [13].

Одним із засобів підвищення конкурентоспроможності високотехнологічної продукції та нарощування обсягів її експорту є підвищення конкурентоспроможності продукції галузей, у яких зосереджений науково-технічний потенціал за рахунок використання наявних конкурентних переваг шляхом активізації науково-технічного співробітництва України з провідними країнами світу, в галузях, у яких здійснюється виробництво високотехнологічної продукції, зокрема, у галузі машинобудування.

Перспективним напрямом збільшення експорту високотехнологічної продукції є підтримка та розвиток науково-технічного співробітництва Україна у галузі авіабудування, де країна має унікальні технології, зокрема авіаційного двигунобудування – для літаків і вертольотів. Літак АН-148 не має аналогів у світі і, за оцінками експертів, літака з аналогічними характеристиками протягом принаймні 10 років у світі не буде. В Україні створено об'єднану літакобудівну корпорацію повного циклу, продукція якої відповідатиме стандартам ISO 900 і матиме право виходу на міжнародні ринки. Однак у цій сфері кооперація України зі світовими лідерами авіабудування практично

відсутня, за винятком ефективної співпраці з Росією щодо виробництва спільних літаків: пасажирських Ан-140, Ан-148, Ан-124-100 «Руслан» та військово-транспортного – АН-70 та участі України у розробці китайського регіонального літака ARJ-21.

Свідченням визнання досягнень України у космічній галузі та реальних перспектив поглиблення взаємовигідної співпраці України і США є підписання 31.03.2008 р. Рамкової угоди між Урядом України та Урядом США про співробітництво у дослідженні та використанні космічного простору в мирних цілях. Підписання такої Угоди надасть можливість якісно реалізувати спільні заходи та ініціативи, що мають взаємний інтерес для науково-технічної й промислово-інвестиційної діяльності обох країн.

Протягом 2005–2008 рр. досить ефективно здійснювалася науково-технічна співпраця України з КНР, в результаті якої створено три українсько-китайські технопарки. Основною метою діяльності цих технопарків є формування ефективного механізму для спільної розробки і впровадження у виробництво науково-технічних проектів, освоєння та передання високих технологій тощо. Наприклад, у 2007 р. відбувалася співпраця Тернопільського технічного університету, Одеського державного університету, Інституту хімії поверхні НАНУ, Інституту біохімії ім. О. В. Паладіна НАНУ, ДП «Завод ім. Малишева», Дніпропетровської фірми «Агропромтех» і підприємства «Альфабуд» у сфері інформаційних технологій, екології, електро- та вітроенергетики, освіти, стоматології тощо з Китаєм у рамках діяльності Українсько-китайського технопарку.

У червні 2006 р. було підписано новий План українсько-китайського співробітництва на 2006–2010 рр., що передбачає реалізацію проектів зі спільного створення ракетно-космічної техніки та наукових програм, зокрема, створення угруповання моніторингу землетрусів і вивчення «космічної погоди» тощо. Перспективною є співпраця зі створення українсько-бразильського стартового комплексу ракети-носія «Циклон-4» на космоцентрі Алкантара.

Знаковим для здійснення євроінтеграційних прагнень України стало підписання у грудні 2005 р. Угоди про співробітництво щодо цивільної глобальної навігаційної супутникової системи між країнами-членами ЄС і Україною, Рамкової угоди між Урядом України з Європейським космічним агентством і Угоди

між Національним космічним агентством України і Національним центром космічних досліджень Франції щодо співпраці у сфері використання космічного простору в мирних цілях.

Позитивним для розвитку національного науково-технічного потенціалу в космічній сфері є також поживлення співпраці з Єгиптом, Індією, Корею, Туреччиною, тощо. Так, 17.04.2007 р. українською ракетою-носієм «Дніпро-1» був виведений на орбіту супутник «Єгиптсат-1», створений українськими підприємствами на замовлення Уряду Єгипту.

Висновки та пропозиції

Для підвищення конкурентоспроможності української високотехнологічної продукції та нарощування обсягів її експорту в сучасних умовах функціонування економіки України особливого значення набуває зростання ролі держави щодо забезпечення інноваційного розвитку економіки України шляхом розбудови інноваційної інфраструктури та активізації участі України в міжнародному науково-технічному співробітництві.

Для цього необхідно здійснити на державному рівні низку заходів, спрямованих на пріоритетний розвиток зовнішньоекономічної сфери. Основними з таких заходів мають бути наступні.

1. Забезпечення підтримки на державному рівні розвитку пріоритетних галузей народногосподарського комплексу України, в яких сконцентровано науково-технічний потенціал шляхом: здійснення фінансування цільових програм за участю держави; надання пільгових кредитів; здійснення державних закупівель тощо.

2. Забезпечення державної підтримки експортерів високотехнологічної продукції, зокрема шляхом звільнення від сплати податку на прибуток виробників високотехнологічної продукції, що є конкурентоспроможною на зовнішньому ринку; (виробників продукції авіаційної та космічної галузі тощо) та здійснення страхування експортних кредитів, що сприятиме покращенню захисту експортерів від комерційних ризиків.

3. Продовження роботи над формуванням національної інноваційної системи, яка забезпечувала б взаємодію наукових організацій, вищих навчальних закладів, інноваційних і виробничих підприємств. Прикладом може бути національна інноваційна система США.

4. Розробка стратегії інноваційного розвитку. Як приклад можна взяти стратегії інноваційного розвитку провідних країн світу, таких як США, Великобританія, Франція, Ні-

меччина, інші країни ЄС, а також Росія, Білорусь, Казахстан та інші.

5. Системне поєднання державних та регіональних інноваційних програм, окремих інноваційних проєктів, що створить необхідні умови для розширення присутності конкурентоспроможної продукції, зробленої в Україні у провід-

них галузях вітчизняної промисловості на світових ринках високотехнологічної продукції.

6. Розширення форм інфраструктури інноваційного ринку шляхом створення технопарків, технополісів, наукових центрів, бізнес-інкубаторів тощо.

Використані джерела

1. *Україна – Росія: проблеми економічної взаємодії* : монографія / С. І. Пирожков, Б. В. Губський, А. І. Сухоруков [та ін.] ; за ред. С. І. Пирожкова, Б. В. Губського, А. І. Сухорукова. – К. : НІУРВ, 2000. – 256 с.
2. *Андрійчук, В. Г.* Геоекономічні парадигми, стратегічні перспективи розвитку світового господарства та зовнішньоекономічні орієнтири України в постбіполярній системі міжнародних економічних відносин / В. Г. Андрійчук // *Зовнішня торгівля: право та економіка*. – 2005. – № 1. – С. 26–43.
3. *Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004–2015 роки «Шляхом європейської інтеграції»* / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць [та ін.] – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
4. *Киреев, А. П.* Международная экономика : учеб. пособие [для студ. высш. учеб. завед. по направлению «Экономика» и специальности «Мировая экономика»] : в 2 ч. / А. П. Киреев. – Москва : Междунар. отношения, 2000. Ч. 1: Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. – 2000. – 415 с.
5. *Новицький, В. Є.* Міжнародна економічна діяльність України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. Є. Новицький. – К. : КНЕУ, 2003. – 465 с.
6. *Сухоруков, А. І.* Проблеми розвитку високотехнологічних підприємств України [Електронний ресурс] / А. І. Сухоруков, Є. В. Белашов. – Режим доступу: <http://www.niisp.gov.ua/content/articles/files/suhorukov-22-08-08-8ea7a.pdf>.
7. *Геєць, В. М.* Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Х. : Константа, 2006. – 272 с.
8. *Михайлівська, О. В.* Світовий досвід державної підтримки інноваційних процесів / О. В. Михайлівська // *Актуальні проблеми економіки*. – 2005. – № 11. – С. 101–109.
9. *Космидайло, І. В.* Інноваційна діяльність підприємств: зарубіжна практика / І. В. Космидайло // *Актуальні проблеми економіки*. – 2006. – № 6. – С. 174–180.
10. *Інвестиційна політика в Україні: досвід, проблеми, перспективи* / Н. Г. Чумаченко, С. С. Аптекарь, М. Г. Білопольський [та ін.] ; відп. ред. М. Г. Чумаченко ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті та ін. – Донецьк : Юго-Восток, 2003. – 291 с.
11. *Наукова та інноваційна діяльність в Україні* : стат. зб. / за ред. Н. С. Власенко. – К. : ДП ІВЦ Держкомстату України, 2008. – 362 с.
12. *Наукова та інноваційна діяльність в Україні* : стат. зб. / за ред. Н. С. Власенко. – К. : ДП ІВЦ Держкомстату України, 2008. – 362 с.
13. *Ніколаєнко, С. М.* Пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в Україні [Електронний ресурс] / С. М. Ніколаєнко. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/1379/1/08.pdf>.
14. *Наукова та інноваційна діяльність в Україні* : стат. зб. / за ред. Н. С. Власенко. – К. : ДП ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 362 с.